

«Αλλά δεν είχες
άλλο αντίδοτο στο
φόβο από την
αγάπη»

Μ'αυτήν την πρόταση κλείνει το τελευταίο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη, *Η άκρα ταπείνωση*. Η συγγραφέας βρέθηκε ανάμεσά μας από τις 12 έως τις 15 Σεπτεμβρίου 2019, για να το παρουσιάσει. Μία από αυτές τις παρουσιάσεις πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Εβδομάδας του Καταλανικού Βιβλίου, στις 13. Στο τέλος της εκδήλωσης, πήρε συνέντευξη από αυτήν για το περιοδικό μας *Αέρηδες – La Torre dels Vents* η Mercè Guitart, μεταφράστρια του βιβλίου. Να η συνέντευξη, σε μεταγραφή της Μαριάννας Τόρρα Σκανδάμη και Κλαίρης Σκανδάμη. Στη φωτογραφία, από αριστερά στα δεξιά, η Mercè Guitart, η Ρέα Γαλανάκη και η Κλαίρη Σκανδάμη.

Θα ήθελα να σας ρωτήσω πώς ξεκίνησε η ιδέα για να γράψετε αυτό το βιβλίο, τι σας κίνησε να γράψετε αυτό το βιβλίο;

Ήμουνά πάρα πολύ στεναχωρημένη όπως και όλοι στην Ελλάδα και αναστατωμένη από τις συνέπειες της κρίσης και στην ευρύτερη ζωή, την πολιτική και την πορεία της χώρας, αλλά και στην ζωή του καθενός μας γιατί ξαφνικά βρεθήκαμε πολύ φτωχότεροι, με φοβερές ανασφάλειες και είχε διασαλευτεί επίσης η γνώση μας για τα πράγματα, αισθανόμαστε ότι αυτά που ξέραμε μέχρι την κρίση, δεν αρκούσαν, δεν επαρκούσαν να εξηγήσουν το πώς έγινε αυτό. Επομένως, ήθελα λίγο να σκεφτώ και να συλλογιστώ και συνήθως εμείς οι συγγραφείς, όταν καθόμαστε να γράψουμε ένα μυθιστόρημα [προσπαθούμε] και να βάλουμε τις σκέψεις μας σε μία τάξη και να βοηθήσουμε και τους ανθρώπους που διαβάζουν το βιβλίο να σκεφτούνε πάνω σε κάποια πράγματα. Εγώ δεν δίνω συνταγές, απλώς προσπαθώ να ωθώ τους

ανθρώπους να προβληματίζονται και θεωρώ ότι ένα καλό βιβλίο, εκτός από την ευχαρίστηση, πρέπει να σε κάνει να σκέφτεσαι κιόλας. Αυτό νομίζω είναι ένα κριτήριο για ένα βιβλίο αν είναι καλό ή όχι, κατά την γνώμη μου. Τώρα, για να το πούμε πιο συγκεκριμένα, περπάταγα μια μέρα με δύο φίλους μου έξω από τον κινηματογράφο Αττικόν στην οδό Σταδίου που είχε μόλις καεί, είχε καεί πριν δύο τρεις εβδομάδες, και εξέφρασα την επιθυμία: θα θελα να ξαναμπώ εδώ να δω ένα έργο. Αυτή την επιθυμία προσπάθησα να την κάνω διήγημα, δεν μου βγήκε με την μορφή διηγήματος, έκανα κάτι, δεν μου άρεσε και μετά το άφησα, και με τον καιρό άρχισα να σκέφτομαι πιο σύνθετα τα πράγματα και μπόρεσα σιγά σιγά να γράψω αυτό το μυθιστόρημα.

Σε αυτό το μυθιστόρημα βλέπουμε ότι αυτό που ζήσατε στην Ελλάδα, όλοι, ήταν μια ταπείνωση, ο τίτλος του βιβλίου, η άκρα ταπείνωση. Πέρα από αυτό, γιατί επιλέξατε αυτόν τον τίτλο;

Η λέξη ταπείνωση μου άρεσε αλλά ήταν πολύ χρησιμοποιημένη από τους πολιτικούς και τους δημοσιογράφους και δεν ήθελα -εγώ δηλαδή αποφεύγω όπως ο διάβολος του λιβάνι να μιλάω στην λογοτεχνία σαν να ήμουν πολιτικός ή δημοσιογράφος, η λογοτεχνία είναι άλλο πράγμα- λοιπόν, και ήθελα να βάλω μεν την λέξη ταπείνωση όμως να την πλαισιώσω με ένα άλλο πλαίσιο που να μην είναι η λέξη αυτή που είχαμε ακούσει τόσες φορές. Γι' αυτό διάλεξα αυτό τον τίτλο, γιατί, τι είναι αυτό; είναι στην ουσία μια εικόνα που επαναλαμβάνεται πολλές φορές του δέκατου πέμπτου αιώνα (15^ο αι) στην αναγεννησιακή Κρήτη. Ο πρώτος που την έκανε, ή ίσως ο πιο σπουδαίος, είναι ο Νικόλαος Τζαφούρης, βενετοκρητικός ζωγράφος, και τι κάνει; ζωγραφίζει τον Χριστό, όρθιο, πεθαμένο αλλά να βγαίνει από ένα μικρό μνήμα, μέχρι τα γόνατα είναι μες το μνήμα, και πίσω του όμως υπάρχουν τα σύμβολα του μαρτυρίου, ο σταυρός, οι λόγχες και όλα αυτά, και τι συμβολίζει αυτό; ότι ένας θεός ταπεινώθηκε, με το σταυρό, με τα σύμβολα όλα αυτά, σαν να ήταν ένας θνητός, σαν να ήταν ένας εγκληματίας, όμως, αυτά είναι προσωρινά γιατί τον περιμένει η ανάσταση. Δηλαδή υπήρχε μία μικρή αισιοδοξία κατά κάποιον τρόπο σε αυτόν τον πίνακα. Βέβαια για τους χριστιανούς είναι η πίστη τους, για μένα που είμαι συγγραφέας ήταν ας πούμε η κάθαρση που θα υπήρχε ίσως στο δράμα αυτό, στην τραγωδία που ζούσαμε, και μου άρεσε ο τίτλος αυτός.

Αν μπορούμε λίγο στην υπόθεση του βιβλίου βάζετε πρωταγωνίστριες, ηρωίδες του μυθιστορήματος δύο γυναίκες, μία φιλόλογο, μία ζωγράφο, συνταξιούχους της μέσης εκπαίδευσης. Δώστε μας ένα πορτραίτο για αυτές τις δύο γυναίκες που περνούν λίγο από την κωμωδία στο δράμα στο βιβλίο.

Ναι, είναι μεγάλες γυναίκες, έχουν υπηρετήσει στα σχολεία αλλά είχαν κάποια ψυχικά προβλήματα που δεν τους επέτρεψαν να συνεχίσουν ούτε την ζωγραφική ούτε

την φιλολογία και πλέον βρίσκονται, σε αυτό που λέμε στην Ελλάδα στους ξενώνες, που είναι για τους ελαφρά ψυχικά πάσχοντες. Λοιπόν, εκεί από τους ξενώνες ακούνε στην τηλεόραση ότι θα γίνουνε μεγάλα συλλαλητήρια διαμαρτυρίας, και επειδή πρόκειται να κοπεί η σύνταξη τους και απηλείται ακόμα να κλείσουν οι ξενώνες, αποφασίζουν μόνες τους να το σκάσουν από την κυρία που τους φυλάει και να βγούνε στην διαδήλωση για να υπερασπιστούν το δίκιο τους όπως έκαναν όταν ήταν νέες, στα νιάτα τους, κατά την διάρκεια της χούντας, που υπερασπίστηκαν τα δικάια τους.

Τι σας προσφέρει αυτή η ματιά στις δύο γυναίκες;

Ναι, τις διάλεξα ακριβώς γιατί όντας, ας πούμε, με μία παρέκκλιση από το κανονικό, έχοντας μία μικρή παρέκκλιση από το κανονικό στον τρόπο που αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα, μπορούσα να δώσω μέσα σε αυτό που έχουμε μάθει να το βλέπουμε μόνο από δημοσιογράφους, από την τηλεόραση, από δεν ξέρω τι κτλ, από τον λόγο των πολιτικών που το ερμηνεύουνε και όπως θέλουνε, να δώσουμε μια πολύ ανθρώπινη διάσταση, δηλαδή, να δώσουμε το πώς κανείς αισθάνεται κουβαλώντας σε αυτό το πράγμα τον ίδιο του τον εαυτό, κουβαλώντας τους εφιάλτες του, κουβαλώντας τη φαντασία του, κουβαλώντας την προσωπική του ιστορία, κουβαλώντας ακόμα ψήγματα από την ιστορία του τόπου του, από τη μυθολογία του, από τα πάντα. Δηλαδή όλο το παρελθόν, όλο αυτό το μεγάλο πράγμα που λέγεται ταυτότητα του καθενός μας, πώς μέσα από αυτή την ελαφρά παρέκκλιση αυτών των γυναικών ερμηνεύεται μέσω των μεγάλων συλλαλητηρίων και των γεγονότων της κρίσης.

Αυτό το παρελθόν που λέτε έχει την σημασία του, που είναι μεγάλη, στο βιβλίο. Η γενιά του Πολυτεχνείου, από την οποία προέρχεστε κι εσείς, εμφανίζεται συχνά στο βιβλίο, είναι ένα κεντρικό θέμα στο βιβλίο. Τι σας προκάλεσε την ανάγκη να μιλήσετε για αυτό το θέμα, για την γενιά του Πολυτεχνείου;

Με προκάλεσε πάρα πολύ κάτι που τελευταία το έλεγαν οι πάντες στην Ελλάδα και εγώ το θεωρώ ύποπτο έως και επικίνδυνο. Έλεγαν λοιπόν ότι για όλη αυτή τη γενιά του Πολυτεχνείου, με αυτό το τρόπο όμως κατηγορούσαν και την ίδια την εξέγερση. Και εμένα αυτό δεν μου άρεσε, γιατί θεωρώ ότι σε κάθε εξέγερση, όπως και κάθε φορά στην κοινωνία υπάρχουν άνθρωποι πολλών λογιών; Άλλος είναι έτσι, άλλος αλλιώς, άλλος είναι παραπέρα. Επομένως, στην γενιά του Πολυτεχνείου βλέπουμε μόνο μερικούς που μπήκαν στην πολιτική και μετά άλλοι διεφθάρησαν και άλλοι δεν διεφθάρησαν αλλά τέλος πάντων, είχαν μία πορεία πολιτική. Η μεγάλη πλειοψηφία [όμως] δεν μπήκε στην πολιτική, έμειναν άνθρωποι απλοί στο σπίτι τους, στη δουλειά τους, και πάρα πολλοί από αυτούς είχαν και μία πάρα πολύ άσχημη εξέλιξη. Δηλαδή, να, οι κυρίες αυτές που έχω στο βιβλίο, φανταστικά πρόσωπα φυσικά, αρρώστησαν

ψυχικά, επομένως δεν είναι όλα ρόδινα ούτε φταίει ποτέ μία γενιά για το κάθε τι. Αυτές είναι γενικεύσεις που μόνο σε ολοκληρωτικά καθεστώτα μπορούμε να δούμε. Ποτέ δεν φταίει μία ολόκληρη κατηγορία ανθρώπων, είτε λόγω θρησκευματος, είτε λόγω χρώματος, είτε λόγω φύλου ή οτιδήποτε.

Να περάσουμε σε άλλο θέμα;

Ναι.

Η αφήγησή σας, όπως λέγαμε και πριν, δεν περιορίζεται στις ρεαλιστικές περιγραφές των συγκρούσεων στο κέντρο της Αθήνας, υπάρχει πάντα επίσης ένα ονειρικό ή ένα μαγικό στοιχείο στην αφήγηση. Σε τι αποσκοπεί ένας τέτοιος συνδυασμός;

Να μην κάνω σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Είναι κάτι που δεν μου αρέσει καθόλου γιατί κυρίως συνδέεται με τον σταλινισμό σαν μόδα και σαν, ας πούμε, αισθητική και γιατί επιπλέον οδηγεί σε μαυρόασπρη σκέψη, ότι αυτό είναι καλό και αυτό είναι κακό. Όχι, σήμερα πιά, δεν το κάνουμε αυτό. Προσπαθούμε με πολλούς τρόπους στην λογοτεχνία μας να μην θέσουμε τα προβλήματα και την ζωή ως μαύρο και άσπρο αλλά να δούμε όλες τις ενδιάμεσες αποχρώσεις ει δυνατόν, όσες μπορέσουμε, και να μιλήσουμε για όλα αυτά. Και να μην έχουμε έτοιμες λύσεις ο αναγνώστης και ο συγγραφέας πρέπει να σκεφτούνε για να μπορέσουνε να κάνουνε την ζωή τους πιο πλούσια, πιο σοφή.

Υπάρχει ένα κεφάλαιο στο βιβλίο όπου μία από τις δύο ηρωίδες κατεβαίνει στο καμένο [σινεμά].

Αττικόν.

Αυτό το κεφάλαιο, είναι όνειρό βασικά που βλέπει η Τηρεσία, το αφιερώνεται στον Θεόδωρο Αγγελόπουλο, γιατί;

Με τον Θεόδωρο Αγγελόπουλο γνωριζόμασταν από παλιά. Εγώ μετά έφυγα από την Αθήνα, με ξαναβρήκε για να μου ζητήσει να γράψουμε μαζί, και με τον Μάρκαρη, το σενάριο της τελευταίας του ταινίας, αυτής που δεν πρόλαβε να γυρίσει, και το δουλέψαμε δύο τρία χρόνια μαζί. Ξαναζέστανε η φιλία μας, έγινε πολύ πιο βαθιά, είχαμε οικογενειακές σχέσεις, γιορτάζαμε μαζί τις γιορτές, όλα αυτά τα πράγματα, οικογενειακά δηλαδή και προσωπικά και βέβαια είχε αρχίσει να γυρίζει την ταινία του, έψαχνε να βρει λεφτά, όταν σκοτώθηκε. Το όνομά μου υπάρχει ως συνεργάτης γιατί έστειλε το σενάριο μεταφρασμένο στα αγγλικά στην Eurimage – έτσι λέγεται ένα ίδρυμα κινηματογράφου στο Βέλγιο, στις Βρυξέλλες – για να πάρει χρήματα και εκεί πέρα υπάρχει, δηλαδή δεν λέω λόγια στον αέρα, αλλά δυστυχώς... Στεναχωρήθηκα

πάρα πολύ για τον άνθρωπο αυτόν, και για την φιλία, και για το μέγεθός του, και όταν έγιναν αυτά τα γεγονότα που περιγράφω στο βιβλίο ήταν μόλις τρεις εβδομάδες που είχε σκοτωθεί ο Αγγελόπουλος και είχα μια αίσθηση ότι ήταν ακόμα, ακόμα, ας πούμε, υπήρχε. Καλά μια τέτοια φυσιογνωμία με τέτοιο έργο θα υπάρχει πάντα βέβαια αλλά γι' αυτό του αφιέρωσα την κάθοδο στο σινεμά. Που είναι και ένα κλειδί για το μυθιστόρημα αυτό γιατί έχει πολύ σημαντικά μυστικά. Λύνονται διάφορα [μυστικά], υπάρχουν κλειδιά που ξεκλειδώνουν διάφορα μυστικά σημεία του μυθιστορήματος σε αυτό το όνειρο που βλέπει κατά την κάθοδο στον καμένο κινηματογράφο η πρωταγωνίστρια.

Άλλη στιγμή κλειδί είναι επίσης, ίσως, η στιγμή που η άλλη ηρωίδα, η ζωγράφος βλέπει από εκεί που ζητιανεύει, βλέπει μία ζωγραφιά στον τοίχο;

Ναι, ναι, αυτές είναι περίπου σαν δίδυμο αυτές οι δύο γυναίκες, και αυτή, από όταν είχε αρρωστήσει, σταμάτησε να ζωγραφίζει, σταμάτησε να δουλεύει σαν ζωγράφος και εκεί όταν βγήκε τελικά στην ζητιανειά, γιατί δεν ξέρανε να γυρίσουν σπίτι τους αυτές και χάθηκαν στην Αθήνα, και κάποιος τις έβαλε ζητιάνες. Λοιπόν εκεί που ζητιανεύει, ξαφνικά βλέπει ένα άλλο είδος ζωγραφικής που ήταν η *street art*, δηλαδή οι ζωγραφιές αλλά οι ωραίες ζωγραφιές, όχι μουντζούρες που κάνουν στα κτήρια στην Αθήνα πολύ συχνά, στις λαϊκές γειτονιές πιο πολύ. Και εκεί αυτή ξαφνικά σοκαρίστηκε, στην ουσία ξαναγύρισε στα χρώματα με αυτήν την ζωγραφική που είδε εκεί που ζητιανεύει. Αλλά πάλι έχει μία άμεση αναφορά αυτό στον Θόδωρο γιατί αυτή η ζωγραφιά που περιγράφω είναι μία καταπληκτική ζούγκλα φτιαγμένη από έναν μεξικάνο που λέγεται Martínez, Alex Martínez, και ζει στην Μυτιλήνη νομίζω και είναι στην πολυκατοικία, έξω από την πολυκατοικία που είχε ο Αγγελόπουλος το γραφείο του. Μάλιστα μου είχε πει μία φορά που πήγαινα στο γραφείο, δεν την είχα ξαναδεί, καλοκαίρι έλειπα, γύρισα το Σεπτέμβρη να δουλέψουμε, και μου λέει: «Ξέρεις, πληρώσαμε όλη η πολυκατοικία για να κάνουν αυτή τη ζωγραφιά απ' έξω για να μην μουντζουρώνουν συνέχεια τους τοίχους, και δεν ξαναμουντζούρωσαν τους τοίχους». Και γι' αυτό την έβαλα αυτήν την ζωγραφιά εκεί, και το γράφω ότι είναι του Alex Martínez.

Ναι, ένα άλλο θέμα με το οποίο ασχολείστε στο βιβλίο είναι η άνοδος του φασισμού στην Ελλάδα, όχι μόνο στην Ελλάδα και σε όλη την Ευρώπη, ναι πως το αντιμετωπίζετε αυτό;

Ναι, στην Ευρώπη, σε όλη την Ευρώπη δεν το αντιμετωπίζω μέσα στο βιβλίο.

Όχι, όχι.

Αλλά στην Ελλάδα πραγματικά είχαμε σοκαριστεί γιατί υπάρχει από μία μεριά το φαινόμενο ας πούμε των μεταναστών, υπάρχει η κρίση και υπάρχει και ξαφνικά μία πολύ αιφνιδιαστική άνοδος, όχι απλώς φασιστών, νεοναζί. Η διαφορά είναι ότι οι ναζί έχουν και στρατιωτικά εκπαιδευμένα σώματα, δεν ξέρω τι κάνουν ακριβώς αλλά αυτοί ήταν σώματα, δηλαδή, σφάζανε αρνιά για να μάθουνε πώς να χρησιμοποιούν το μαχαίρι, κάνανε τέτοια πράγματα, σε στρατιωτικές τελετές, με όπλα, με διάφορα, πυρσούς, αναμμένες δάδες και τέτοια. Και γι' αυτό σκότωσαν και ανθρώπους στην Αθήνα. Αυτό ήταν πάρα πολύ ανησυχητικό, σοκ για εμάς, να έχουνε 18 βουλευτές μέσα στην ελληνική Βουλή και αυτό πράγματι ανησύχησε όλο τον κόσμο πάρα πολύ. Πώς ξαφνικά σε μία χώρα σαν την Ελλάδα που υπέστη όλη αυτή την βαριά καταστροφή από τους ναζί ξαναφούντωσε αυτό! Αλλά βλέπουμε ότι φουντώνει σε όλη την Ευρώπη. Τέλος πάντων, στο βιβλίο, για να πω μερικά πράγματα, έβαλα τον γιο της μίας κυρίας, υπάρχουν τρεις γυναίκες κατ'ουσίαν, είναι οι δύο που είπαμε, και άλλη μία που τους καθαρίζει, που είναι μία απλοϊκή γυναίκα από ορεινά χωριά της Κρήτης που είναι στην Αθήνα, και είναι συγγενής της μίας, και έχει πάει, και είναι οικονόμος τους κατά κάποιον τρόπο. Λοιπόν, ο γιός της αυτής που είναι άνεργος, σιγά σιγά μπαίνει στην Χρυσή Αυγή γιατί του δίνουν λεφτά βέβαια. Έτσι προσπάθησα να δω και μερικά πράγματα γύρω από αυτό. Ενώ, ας πούμε, για όλους έχω μία προβληματική και τα λοιπά και τα λοιπά, για αυτόν τον άνθρωπο δεν μπορώ να πω ότι έχω ερωτηματικά, έχω όμως για την μάνα του. Δηλαδή, αυτό που με συγκινεί είναι ο ψυχισμός της μάνας του που έχει αυτό τον αδρό και ωραίο ψυχισμό των ανθρώπων που ξεκαθαρίζουν τα πράγματα, αυτό είναι καλό, αυτό είναι κακό. Τα χωριά από όπου κατάγεται είχαν καεί από τους γερμανούς, είχαν θύματα στην οικογένεια άρα δεν μπορεί να χωνέψει τους καινούριους ναζί. Ο γιος της όμως είναι εκεί κατά λάθος στη χειρότερη στιγμή, αυτή γυρνάει στον τόπο της, το βλέπει στην τηλεόραση μαζί με τους άλλους και εκεί πέρα πιά αυτή, δεν τον θέλει, δηλαδή, αρνείται τελείως αυτά που κάνει, θεωρεί ότι πρέπει να της ζητήσει συγγνώμη, που δεν ξέρει καν αν θα τον συγχωρήσει, αλλά έτσι λένε οι άγραφοι νόμοι του τόπου, κώδικες προφορικοί, όμως στο τέλος λέει ότι «η μάνα του είμαι και τον πονάω. Ας είναι ό,τι είναι, δική του υπόθεση αλλά εγώ είμαι μάνα του και, τι να πω, τον πονάω». Έτσι; Επομένως και αυτή ζει ένα δράμα αλλά δεν με ενδιαφέρει ο ίδιος ο ναζί όσο με ενδιαφέρει [η γυναίκα]. Με ενδιαφέρουν πολύ οι γυναίκες, πάρα πολύ, στην όλη υπόθεση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, και η μάνα βέβαια ενός τέτοιου προσώπου είναι ένα σημαντικό και τραγικό πρόσωπο, εάν δεν συμφωνεί η ίδια.

Για να τελειώσουμε με τις ερωτήσεις για το βιβλίο, θα ήθελα να αναφέρω την τελευταία πρόταση του βιβλίου που λέει: «Δεν υπάρχει άλλο αντίδοτο στο φόβο από την αγάπη».

«Αλλά δεν είχες άλλο αντίδοτο στο φόβο από την αγάπη».

Η αγάπη είναι ο μόνος τρόπος να επιζήσει κανείς στην κατάσταση που ζούμε;

Όχι, όχι, όχι βέβαια.

Όχι.

Θα ήταν πολύ απλοϊκό αν ήταν ο μόνος τρόπος. Απλώς η σκέψη ότι είσαι κοντά με έναν άλλο άνθρωπο σε κάνει να φοβάσαι λιγότερο, αυτό. Και ότι είσαι κοντά με έναν άνθρωπο, αυτή η αγάπη ας πούμε, δεν σημαίνει τραλαλα και λουλουδάκια και χαζομάρες, είναι αυτό μία σχέση που σφυρηλατείται μέσα από την ζωή, που βγαίνει μέσα από τις κοινές περιπέτειες, από τον πόνο του ενός ανθρώπου προς τον πόνο του άλλου ανθρώπου. Και από τον φόβο τους μπροστά στον θάνατο, γιατί είναι δύο μεγάλες γυναίκες ηλικιωμένες και αποφασίζουν να κρατηθούνε πλέον χέρι χέρι στη ζωή μέχρι να πεθάνουνε, γιατί δεν είχαν άλλο τρόπο από το να αγαπάνε, να νικήσουν τον φόβο του θανάτου μέσα από την συμπάθεια της μίας προς την άλλη.

Μπορείτε να βρείτε τις λεπτομέρειες του βιβλίου και να διαβάσετε μια σύνοψη στο ακόλουθο σάιτ:
<https://www.kastaniotis.com/book/978-960-03-5883-4>